

УДК 94(477):355.11«1918/1921»

НАЦІОНАЛЬНІ ПІДРОЗДІЛИ У ФОРМУВАННЯХ ЧЕРВОНОГО КОЗАЦТВА: 1918-1921 рр.

В статті на основі архівних справ, мемуарів та монографій проаналізовано участь в загонах Червоного козацтва вояків неукраїнського походження. Автор зосереджує увагу на основних етапах формування та реорганізації загонів Червоного козацтва, та поступове збільшення в його лавах представників інших народів. Особливий акцент робиться на виокремленні в Червоному козацтві окремі взводи, сотні та полки з козаків неукраїнського походження.

Ключові слова: Червоне козацтво, Українська революція, «ідея козацтва», національні частини, робітничо-селянська Червона армія

За винятком кількох праць заангажованих та політично заідеологізованих, що вийшли друком в Радянському Союзі, тематиці Червоного козацтва в сучасній Україні присвячено обмаль праць і переважна більшість з них, торкається цієї тематики лише побіжно. Зокрема, в працях істориків О. Божка, А. Здорова – розкривається дана тематика [2, 10]. Етнічний характер військових формувань Червоного козацтва, побіжно розкрито в радянських працях, що присвячені історії Червоного козацтва і публікувались у 20-30 рр. [11, 27] та нарисові військового будівництва в УРСР в 20-х–на початку 30-х років, автором якого є Л. Гриневич, а також стаття А. Ярмулліна, що присвячена участі башкирів в Червоному козацтві [4, 28].

Але глибоких наукових розвідок, що були б присвячені цій малодослідженій проблематиці немає, тому актуальним є подальше вивчення цієї теми.

Щодо джерельної бази, то насамперед, це документи цього періоду, що знаходяться в Центральному Державному архіві вищих

органів влади та управління України, Центральному Державному архіві громадських об'єднань України, що знаходяться у місті Києві [22, 23, 26], Державному архіві Вінницької області [5]. Також цінним матеріалом, є спогади учасників тих подій, що розміщені в Центральному Державному архіві громадських об'єднань України [24, 25], а також автобіографії керівників Червоного козацтва, що містяться у фондах Чернігівського обласного краєзнавчого музею ім. В. Тарновського [20, 21].

Виходячи з наступного, метою даної статті є вивчення складу вояків неукраїнського походження в загонах Червоного козацтва. Для досягнення поставленої мети передбачається дослідити причини утворення Червоного козацтва та використання більшовиками ідеї козацтва, проаналізувати етапи змін моноетнічного підрозділу на поліетнічний, висвітлення етнічних підрозділів, що були в Червоному козацтві.

Весною 1917 р. з початком масового руху щодо створення національних військових частин в російській армії, (тут слід зазначити, що деякі національні формування існували і до революції наприклад: Текінський кінний полк, Дика дивізія, латиські стрілецькі бригади, чехословацький корпус, тощо) активно провадиться і українізація, в тих підрозділах де був вагомий відсоток вояків українців. Відбувалось їх виокремлення в окремі бойові одиниці.

Характерною рисою українізованих частин було, те, що вони активно використовували козацькі традиції та уособлювали себе з ними. Загалом, українська революція мала козацьке забарвлення, а українська національна ідея ґрунтувалась на козацькій легенді [14, с. 67]. Майже всі без виключення українізовані полки мали назви козацьких гетьманів, отаманів та полковників (Петра Сагайдачного, Івана Богуна, Петра Дорошенка, Богдана Хмельницького, Костя Гордієнка). Замість термінів «солдат» та «офіцер» – вживались «козак» і «старшина». Також влітку 1917 р. широко розгорнувся Вільнокозацький рух, що охопив більшість українських губерній в Російській імперії. Вільне козацтво передусім, було селянським, егалітарним, антипоміщицьким

рухом, що мав на меті не допущення грабунків дезертирів та конфіскація поміщицької власності і подальша охорона її селянами. По-суті це була парамілітарна організація, що займалась самообороною під час повного паралічу центральної влади на місцях. Більшість осередків Вільного козацтва, заявило про свою підтримку Центральній Раді [15, с. 76-77]. Загони Вільного козацтва, також використовували козацьку ідею. Так, отамани, що прибули на Другий Всеукраїнський військовий з'їзд С. Гризло та І. Шаповал, прибули одягнутими в старовинні козацькі жупани, озброєнні шаблями 18 ст. та з виголеними на головах оселедцями [19, с. 47].

Із початком більшовицької агресії проти Центральної Ради, в більшовиків виникла нагальна і термінова потреба у формуванні української військової частини, для того, щоб показати, що це українські селяни та робітники ведуть боротьбу проти власної буржуазії, а не російські вояки. Командувач більшовицьких військ, що мали вести наступ В. Антонов-Овсієнко (справжнє прізвище Овсієнко, але з 1904 р. взяв партійний псевдонім «Антонов», а згодом і замінив своє прізвище ним; коли був призначений керувати наступом, то за порадою В. Леніна, додав до нового і своє старе прізвище «Овсієнко», щоб показати зв'язок з українством), взагалі не бажав розпочинати наступу, поки не буде створено українського підрозділу [1, с. 135]. Отже, більшовикам не вистачало законного й цивілізованого прикриття для агресії – спочатку маріонетковий український-більшовицький уряд, а також національного радянського збройного формування. У Харкові наприкінці грудня 1917 року, таку частину більшовикам вдалося сформувати. Ця частина мусила йти в авангарді наступу проти військ Української Центральної Ради.

Цікаві свідчення про, саме козацьку ідею та традицію, залишив Г. М. Озерський, член більшовицької партії з 1919 р.: «...Була в українському народі – живуча традиція боротьби – козакування. Живучістю цих традицій нехтувати було шкідливо, що і врахував Радянський уряд України у 1918 р... Центральна Рада, проводячи контрреволюційну політику, обіцяла провести «показачення»

всього народу і разом з тим враховуючи традицію козакування – формувала власне національне військо – вільне козацтво, до якого входили: гайдамацькі, сердюцькі та січово стрілецькі дивізії... До її вільного козацтва пішла масово молодь українського села, особливо ж на Правобережжі... Радянський уряд прийнявши виклик Центральної Ради на війну з нею, і правильно розуміючи причини живучості в українському народі козакування в протилежність до вільного козацтва – і проти нього 10 – го січня 1918 р. видав свій декрет про утворення українського радянського регулярного війська, назвавши його «Червоним козацтвом» [25, арк. 6-9].

Проте, виникає питання, чи був цей підрозділ суто українським, і чи не було там іноземних виокремлень та бойових одиниць? Перший курінь, а згодом полк було утворено в січні 1918 р. у Харкові з вояків українізованого полку та місцевих робітників. Переважно, це були українці. Очолив курінь – В. Примаков, українець з Чернігівщини. Згодом після зайняття більшовиками Києва, Народний секретаріат видає Декрет про формування війська Червоного козацтва [22, арк. 19]. Осередками формування стають Полтава, Бахмут, Лубни, Київ і т.д. Проте масовості цей рух не набрав, і вже невдовзі більшість загонів або самодемобілізувались, або ж взагалі перейшли на бік українсько-німецьких наступаючих військ, як це сталось у Полтаві. Деякі, ж загони Червоного козацтва взагалі ж повстали ще до початку наступу німецької армії, повстали проти більшовиків, як от у Лубнах та Єлизаветграді, а підрозділ Вільного козацтва в містечку Плетений Ташлик на деякий час проголосив себе червоним козацтвом, отримав зброю від більшовиків, і через два тижні цією ж зброєю було винищено радянську владу в усьому повіті і відновлено УНР [16, с. 23].

Ідея про утворення війська Червоного козацтва – повністю провалилась. Вірним більшовикам залишився тільки перший курінь (полк) під командуванням В. Примакова. Під час відступу з території України і боїв під станцією Бахмач, де загін червоних козаків та чехословацькі підрозділи (чехословаки – були

колишніми підданими Австро-Угорщини, що в більшості випадків добровільно здавались у полон до російської армії; царський уряд формував з них загони і використав «ідею слов'янства» для боротьби проти Центральних держав. Тому чехословаки знаючи, що вдома їх чекає трибунал і всі витікаючи звідси обставини, дуже вперто воювали і евакуюувались до Росії) до загону приєдналась невелика група чехів, що співчувала радикальним лівим ідеям. Також в час відступу до загону В. Примакова приєднувались різноманітні відсталі від свої частин червоногвардійці, серед яких чимало було китайців [13, с. 1]. Але в Царицині всі китайці залишились для участі в обороні міста. Як згадував чех Йосип Прошек, що перебував тоді в загоні В. Примакова під час прибуття до «нейтральної зони» етнічний склад формування був наступним: «До загону по прибутті в зону входило – 60 українців, 10 росіян, 1 чечен, 1 румун, 12-15 латишів, 10 чехів, 6 поляків, 1 єврей... Згодом прибувало поповнення, серед нього траплялись цілі національні підрозділи, як от інгушська сотня та сотня німців з угорцями» [24, арк. 10]. Наприкінці літа 1918 р. в полку В. Примакова третя сотня складалась з інгушів колишнього кавалерійського полку Російської імператорської армії, що повертався після розвалу фронту додому, але волею долі частина бійців опинилась у більшовицькому війську, командиром був інгуш Рамазан [26, с. 35]. Четверта сотня з німців та угорців, колишніх військовополонених, а очолював сотню колишній кайзерівський вояк-комуніст, що в 1916 р. потрапив до російського полону В. Маркутан [27, с. 39]. Одну з сотень деякий час очолював угорець Варьяш [23, арк. 33]. Йосип Прошек, у своїх спогадах, написаних для Центрального партійного архіву у Києві в середині 1950-х років, мимоволі дає натяки, що між чехами та німцями і особливо угорцями, інколи виникали конфліктні ситуації [24, арк. 11]. Також у вересні 1918 р. до червоних козаків було приєднано цілий взвод курдів, також колишніх військовополонених, що служили в турецькій кінноті і потрапили в полон в боях на Закавказзі [27, с. 41]. Цікаво, що очолював взвод курдів дагестанець Цагоєв, проте невдовзі він загинув в бою. Щодо, курдів, то за спогадами

сучасників, вони наводили неабиякий жах та здивування на своїх супротивників і були відчайдушними бійцями (тут простежується військовий авантюризм та військове наймитство, адже курди слабо вірили в ідеї «світової революції та встановлення комунізму», і маючи шанс повернутись додому, все ж таки залишились воювати за більшовиків). Анекдот з приводу курдів та їх участі в червоному козацтві наводить один із командирів Червоного козацтва І. Дубинський: «Були в Червоному козацтві бійці різних народів, і серед них курди. Збереглась з тих часів одна байка. Веде Примаков своє військо повз Богдана [мається на увазі пам'ятник Богдану Хмельницькому у Києві]. А бронзовий вершник каже: «Віталій, що за чудасія? У моїх козаків були лоби чубаті, а в твоїх носи горбаті?» [17, с. 19].

Під час боїв проти білогвардійських військ генерала А. Денікіна, 21 жовтня 1919 р. бригада Червоного козацтва була переформована на 8-му Червонокозацьку кавалерійську дивізію, до складу якої увійшли уцілілі рештки після сутичок з білокозацькою кіннотою Московського кінного полку (переважна більшість його складу це мобілізовані селяни центральних губерній Росії та добровольці-робітники з московських та петроградських заводів), Кубанський кавалерійський полк під командуванням Храмова (невдовзі загинув за загадкових обставин, був убитий пострілом у спину в дозорі), яка складалась переважно з іногородніх Кубані та кубанських козаків, але лінейних станиць (тобто, етнічні росіяни) та Латишський кавалерійський полк [23 арк. 71].

У березні - квітні 1920 р. під час боїв за Перекоп значних втрат серед особового складу зазнала дивізія Червоного козацтва. Тому, 18-го квітня 1920 р. до 8-ї кавалерійської дивізії Червоного козацтва було приєднано поріділі залишки Алатирського та Петроградського кінних полків, що діяли поруч із червоними козаками, на одному відтинку фронту проти білогвардійців [8, с. 21]. Зокрема, до Алатирського полку входили як мобілізовані російські селяни, так і значна група більшовицької молоді з Полтавщини та Київщини, але етнічних українців серед її складу було теж не багато. Зокрема це підтверджується даними бійця

полку І. Дубинського [7, с. 91]. Зокрема, в серпні 1919 року з Червоного козацтва дезертирувало 10 більшовиків, серед яких, виявилось жодного українця, а 6 росіян, 1 поляк та три єврея [26, л. 495].

З реорганізацією Червоного козацтва, збільшувались і національні підрозділи, що інкорпоровались в це бойове з'єднання. 26 жовтня 1920 р. було створено 1-й кінний корпус Червоного козацтва на чолі з В. Примаковим, до якого увійшла 8-а та 17-а кавалерійські дивізії. До складу 17-ої входили Окрема кавалерійська бригада імені товариша Кочубея (самих колишніх бійців І. Кочубея там було дуже обмаль; етнічний склад – іногородні та козаки з Кубані – українці та росіяни) та недобиті рештки 2-ї кавалерійської бригади (була сформована у травні 1920 р. і кинута на Західний фронт проти польських військ), що брали участь у битві під Варшавою (їх етнічний склад був наступним за матеріалами з історії одного полку цієї бригади: «1-й ескадрон – два взводи татар і два взводи - *російські-сибіряки*. 2,3, 4 ескадрони – *чуваші, вотяки, і російські сибіряки. Кулеметна команда – росіяни.*») [11, с. 15]. Також в цей час були спроби сформувати ескадрон з полонених польських жовнірів, що схочуть служити в Червоній армії, проте таких майже не знайшлось. Керувати ескадроном мав би польський гірник з Домбровська – Є. Хвистецький, що перебував у складі Червоного козацтва з осені 1918 р. В листопаді 1920 року, після поразки армії УНР, з її лав під час відступу перейшли на бік червоних козаків сотня осетинів з білогвардійських формувань армії Б. Перемикіна. Осетини не бажаючи відступати на територію Польської держави та прагнучи повернутись додому і зважаючи на більшовицьку пропаганду (загітував своїх земляків, сотник Червоного козацтва, осетин Мунаєв) у повному складі здались і виявили бажання воювати в лавах Червоного козацтва, і встигли це зробити [22, с. 85; 8, с. 73-74].

В січні 1921 р. до 1-го кінного корпусу Червоного козацтва було додано 9-у кавалерійську дивізію, яку на деякий час очолював Г. Котовський. Щодо, етнічного складу цього підрозділу, то симптоматичним вже є те, що українців там по суті і не було,

оскільки складалась дивізія з двох полків. До першого входили уральські селяни, колишні бійці 25-ої Чапаєвської дивізії, а до другого уральські козаки, що перейшли на бік більшовиків [11, с. 60]. Невдовзі, 10-го вересня 1921 р. до 17-ої кавалерійської було приєднано два кавалерійські полки з колишньої Башкирської кавалерійської бригади, склад якої зменшився через демобілізація. [28] Основний склад полків – 80 % башкирів, 10% волзьких татар та 10% росіян [3, с. 98; 17, с. 165;]. Траплялись в Червоному козацтві і колишні білі донські козаки, зокрема чимала їх група почала службі в корпусі в цей час, «спокутувати свої гріхи перед Радянською владою» [8, с. 76].

Потрібно неодмінно також згадати і про ще одну національність, яка була присутня в Червоному козацтві, хоча і не була виділена в окремий підрозділ за етнічним складом. Євреї в Червоному козацтві посідали в основному керівні посади. Так, незмінним начальником штабу був С. Туровський [21], а артилерією червоних козаків з 1918-го по 1922-ий рік керував артилерією в з'єднанні М. Зюк (справжнє прізвище Нахамкін) [20]. Командиром одного з полків був польський єврей з Лодзі О. Генде-Ротте, начальником 17-ї дивізії був Д. Шмідт (справжнє прізвище Гуптман), посаду начальника розвідки у даній частині займав В. Крупенський [5, арк. 2-3].

Отже можна зробити наступні висновки: Червоне козацтво створене на протипагу Вільному і частинам армії УНР, а також і для того, щоб показати українському народу з його національною та культурною традиціями, і використання «козацької ідеї» більшовиками, все таки втратило свій моноетнічний склад, який був на момент створення та під час спроби маріонеткового уряду радянської України утворити військо Червоного козацтва. Натомість, починаючи з літа 1918 р. первісний склад формування В. Примакова поповнюється різноманітними етнічними підрозділами, збільшуючись від загону до корпусу. Слід зазначити, що в цих поповненнях українці – ніколи не були домінантною групою (поодинокими випадками, можна рахувати насильне приєднання в «нейтральній зоні» загону отамана Бреусенка

(сам отаман був розстріляний), а також роззброєння бригади Ф. Гребенка в серпні 1919 р. (також розстріляний) та влиття «здоровіших елементів» його бригади до складу червоних козаків, і аналогічні події із частинами Придніпровської бригади А. Шарого-Богунського (розстріляний)), а значна частина цих поповнень складалась з різних етносів. Також, більшість представників цих етносів, не мала особливого уявлення про козацтво, його традиції та зв'язки з Україною, її народом та національними традиціями. Тому, переважна більшість представників Червоного козацтва, особливо і не думала над причиною такої назви свого формування. Значна кількість представників різноманітних етносів у підрозділах Червоного козацтва, зумовило й мотивацію «пролетарської єдності та інтернаціоналізму». Ця деталь, особливо афішувалась радянською пропагандою в 20-х початку 30-х рр. коли ще жевріла надія на «світову революцію», а твердження про «соціалізм в окремо взятій країні» і перемога ухилу на російські великодержавні імперські інтереси ще не відбулася.

Кобельский Д. В.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИЯХ ЧЕРВОНОГО КАЗАЧЕСТВА: 1918-1921 гг.

В статье на основе архивных дел, мемуаров и монографий проанализировано участие в отрядах Червоного казачества солдат неукраинского происхождения. Автор сосредотачивает внимание на основных этапах формирования и реорганизации отрядов Червоного казачества и постепенное возрастание в его рядах представителей других народов. Особый акцент сделан на выделении в Червоном казачестве взводов, сотен и полков с казаков неукраинского происхождения.

Ключевые слова: *Червоное казачество, Украинская революция, «идея казачества», национальные части, Рабоче-крестьянская Красная армия.*

NATIONAL DIVISIONS IN THE FORMATION OF THE RED COSSACKS: 1918-1921 YEARS

The article, based on archives, memoirs and monographs, analyzed part in the Red Cossack soldiers non-Ukrainian origin. This publication reveals the reasons for the formation of the unit, shown great interest of Bolsheviks for “Cossack idea”, to show the Ukrainian people’s relationship with its national and cultural traditions and their attempts to win over. In particular by carefully conducted study issues of participation is not Ukrainian in this section. By focusing on the major stages of the formation and the reorganization of units of the Red Cossacks, and a gradual increase in its ranks members of other nations. Particular emphasis is placed on the isolation of commanders of the Red Cossacks in separate platoons, regiments and hundreds of non-Ukrainian Cossacks origin. The focus is the loss of his Ukrainian Cossacks red mono-ethnic composition and gradual transition to a multi-ethnic character formation. Also considered process of “reinforcements”, most prominent of which consisted of non-Ukrainians.

Keywords: *Red Cossacks, Ukrainian revolution, «the idea of the Cossacks’ national units, the worker-peasant Red Army*

Список використаної літератури та джерел

1. Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне / В. Антонов-Овсеенко. – М.: Государственное издание. Т.1. – 298 с.
2. Божко О. Повстанська армія України (осінь 1918 р.): створення, організаційна структура, склад / О. І. Божко // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 107-129.
3. Горбатов А. Годы и войны / А. Горбатов. – М.: Воениздат, 1989. – 360 с.

4. Історія українського війська, 1917-1995 / В. Гриневич, Л. Гриневич, Р. Колісник ; [та ін.] ; упоряд., передмова: Я. Р. Дашкевич. – Львів : Світ, 1996. – 837 с. : іл. - Бібліогр. в підряд. приміт.
5. Державний архів Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф. Р. 925. – Оп. 2. – Спр. 270.
6. Дубинский И. Примаков / И. В. Дубинский. – М. : Мол. гвардия, 1968. – 175 с. : 1 портр., ил. – (Жизнь замечательных людей ; Вып. 2 (445)).
7. Дубинский И. Контрудар / Дубинский И. – М. : Советский писатель, 1967. – 416 с.
8. Дубинский И. Трубаچی трубят тревогу / И. В. Дубинский. – М. : Воениздат, 1962. – 310 с.
9. Дубинский И., Савко Н. Первая Червонная (1917-1929 гг.) / Дубинский И., Савко Н. – М.: Государственное военное издательство. 1931. – 186 с.
10. До історії військових сил Українського Радянського уряду в перший період їх існування (грудень 1917 - січень 1918 рр.) / А. А. Здоров // Київська старовина : Науковий історико-філологічний журнал. – 11/2005. – № 6. – С. 85-95.
11. История 9-го Красно-Путиловского Червонного казачества кавалерийского полка. 1920-1930. – Шепетовка: Гостипография. – 140 с.
12. Очерки истории Краснознамённого Киевского военного округа (1919—1979). Издание второе, исправленное и дополненное.-Киев: Издательство политической литературы Украины. 1979. – 562 с.
13. Крупенський В., Каптер Д. Друга Червонокозацька 1920-1930: нариси з історії II Чернігівської Червоного козацтва ім. Комуністичної партії Німеччини кавалерійської дивізії/ В. Крупенський, Д. Каптер. – Харків, 1930. – 154 с.
14. Історичні есе / І. П. Лисяк-Рудницький; Альбертський ун-т, Канадський ін-т укр. студій, Центр досліджень історії України ім. П. Яцика, Канадський Ін-т Українських

- Студій ; відп. ред.: Ф.Сисин ; упоряд.: Я. Грицак ; пер.: М. Бадік ; пер.: [та ін.]. – Київ : Основи, 1994. Т. 2 : . – 1994 . – 574 с.
15. Лободаєв В. В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр. / В. Лободаєв. – Київ : Темпора, 2010. – 468 с.
 16. Мелешко Ф. Глодоси в часи національної революції / Ф. Мелешко // Літопис Червоної калини, 1934. № 7-8. – С. 11-18.
 17. Муртазин М. Башкирия и башкирские войска в Гражданскую войну/ М.-Л. – М. Л. Муртазин, 2007. – 230 с.
 18. Руккас А. «Разом з польським військом»: Армія УНР у 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа)/ А. Руккас. – Ніжин: Книгарня, 2013. – 358 с.
 19. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого/ Ю. Тютюнник. – Київ :Книга Роду, 2008. – 348 с.
 20. Фонди Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського// Автобіографія С. Туровського. – АЛ-1489.
 21. Фонди Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського// Автобіографія М. Зюка. – АЛ-1592.
 22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОУ). – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1426.
 23. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 195.
 24. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ) – Ф.17. – Оп. 1. – Спр. 979.
 25. ЦДАГОУ. – Ф.17. – Оп. 1. – Спр. 1110.
 26. ЦДАГОУ. – Ф. 5. – Оп. 20. – Спр. 329.
 27. Червонное казачество. 1918-1923: сборник материалов по истории Червонного казачества. Харьков: Молодой рабочий, 1923. – 298 с.
 28. Ярмуллин А. Башкиры в составе Червонного казачества
 29. Джерело доступу: [<http://www.vatandash.ru/index.php?article=2396>].